

УДК 34.096

DOI 10.37749/2308-9636-2021-4(220)-6

Т. О. Пікуля,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ЮРИДИЧНА КЛІНІЧНА ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНА НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ПРАВА

Статтю присвячено загальнотеоретичній характеристиці однієї з нетрадиційних форм і методів викладання — юридичної клінічної освіти як засобу формування нової методології навчання в Україні.

На основі здобутків сучасних вітчизняних та зарубіжних учених аналізуються та розвиваються теоретичні засади юридичної клінічної освіти в Україні та нормативно-правові засоби організації та діяльності юридичних клінік в Україні.

Ключові слова: юридична клініка, юридична клінічна освіта, юридична клінічна діяльність.

Сучасна підготовка кваліфікованих правників вимагає введення в роботу професорсько-викладацького складу нових, нетрадиційних форм і методів викладання. Одним із інноваційних методів є участь у роботі юридичної клініки.

У наукових джерелах переважають такі характеристики поняття «юридична клініка»:

— по-перше, вона є видом юридичного навчання, за якого студенти набувають практичних навичок під керівництвом викладачів через надання юридичних послуг населенню [1, с. 90];

— по-друге, вона є особливою частиною вищої юридичної освіти, що дозволяє свідомо та цілеспрямовано формувати у студентів навички професійної діяльності на основі організації такої форми навчання як керована викладачем практика надання правової допомоги малозабезпеченим особам [2, с. 27];

— по-третє, вона є навчанням під час проходження практики, організованим на базі навчального закладу, у ході якого науковий, навчальний та практичний напрямки реалізуються у процесі спільної діяльності викладачів і студентів, створюючи при цьому новий вид взаємо-

відносин між ними, вважає Голова Правління всеукраїнської громадської організації «Асоціація юридичних клінік України» В. А. Єлова [3, с. 41].

Наведені дефініції характеризують поняття «юридична клініка» в якості соціально-орієнтованої навчальної діяльності у галузі права, яка є складовою частиною навчального процесу у вищому навчальному закладі, інноваційною (інтерактивною) методикою вироблення у студентів практичних навичок.

Вперше відповідну інтерпретацію поняття «юридична клініка» ми зустрічаємо в американських учених. Зокрема, Вільям Роуві був переконаний, що юридична клінічна освіта, яка базується на юридичній клініці, є найкращим способом підготовки кваліфікованих правників, а також висунув ідею про залучення студентів до практичної діяльності під керівництвом досвідчених професіоналів та запропонував перевести такі клініки з добровільних формувань при школах права на офіційну форму навчання. Він вважав, що юридична клінічна освіта обов'язково прийде на зміну іншому розповсюдженому за тих років методу практичної підготовки юрис-

тів — вивченню юридичних прецедентів [3, с. 12].

Американський дослідник Джером Франк, провівши аналогію між юридичною та медичною освітами, запропонував запозичити ідею юридичної клінічної освіти юристів саме з медичної професії, де існувала традиція використовувати функціонуючі клініки як основу для підготовки молодих фахівців-медиків. Однак основним завданням юридичних клінік було б надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

У той самий час, аналіз анкетних даних юридичних клінік — членів Асоціації юридичних клінік України — дозволяє нам говорити про значно ширший спектр організаційно-правових форм діяльності юридичних клінік. Зокрема, А. О. Галай виокремлює такі організаційно-правові форми юридичних клінік:

- 1) структурний підрозділ вищого навчального закладу;
- 2) громадський підрозділ вищого навчального закладу;
- 3) організація студентської ініціативи та самоврядування;
- 4) форма співпраці недержавної правозахисної організації з вищим навчальним закладом;
- 5) тимчасове утворення конкретного проекту; 6) інші форми [4, с. 69].

Разом із тим, найбільшим розповсюдженням розумінням юридичної клініки є інституційне. У 2003—2005 рр. Асоціацією юридичних клінік України було сформовано власну внутрішню правову базу, спрямовану на забезпечення та уніфікацію діяльності юридичних клінік та їх відмежування від інших форм об'єднання студентів та молодих юристів, які надають юридичну допомогу населенню (прийнято Стандарти юридичних клінік України, Типове положення про юридичну клініку та Етичний кодекс діяльності юридичної клініки в Україні). Згідно з положеннями цих Стандартів, юридичні клініки могли діяти у двох організаційно-правових формах:

- 1) як структурний підрозділ вищого навчального закладу чи факультету, який їм підпорядковується;

- 2) як формування при вищому навчальному закладі чи факультеті, яке взаємодіє з ними на підставі договору та може бути юридичною особою [5].

У монографічній літературі пропонують розрізнати три основні функції юридичної клінічної діяльності, а саме:

- 1) правозахисну (правової допомоги населенню);
- 2) просвітню (правової освіти населення);
- 3) навчально-формуючу (полягає у набутті студентами перших навичок практичної діяльності у сфері права, формуванні особистої громадянської позиції, моральності, соціальної відповідальності) [4, с. 68].

Вважаємо найбільш значимою третю функцію, оскільки юридичні клініки при вищих навчальних закладах створюються, перш за все, для навчання студентів, а інші функції реалізуються як похідні.

Відповідно, основна мета існування юридичної клініки — освітня — набуття студентами практичних навичок у процесі надання безоплатної правничої допомоги населенню, у той час як інші напрями їхньої діяльності є вторинними (похідними).

Саме поняття «юридична клінічна освіта» не має статусу юридичної дефініції. Перша спроба нормативно-правового закріплення поняття «юридична клінічна освіта» здійснена Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством юстиції України. Вони передбачали в проекті Концепції розвитку юридичної освіти [6] поєднання навчання здобувачів вищої юридичної освіти з діяльністю у юридичних клініках, для чого правничі школи мають сприяти їхньому розвитку у вигляді окремих структурних підрозділів закладів вищої освіти та впровадженню в освітній процес навчальних курсів з правничої клінічної практики.

На думку авторів книги «Професійні навички юриста: досвід практичного навчання», в широкому розумінні поняття «юридична клінічна освіта» підлягає застосуванню до будь-якого типу експери-

ментального, практичного або активного навчання юриста. Таке навчання включає оволодіння великою кількістю навичок і виховання якостей фахівця, пов'язаних із розвитком професіоналізму: здатності вирішувати юридичні проблеми за допомогою різних методів вирішення спорів, вміння аргументувати свою точку зору та вирішувати етичні дилеми, сприяння правосуддю, справедливості та моралі [7, с. 36].

Найчастіше поняттям «юридична клінічна освіта» оперують у наукових дослідженнях з метою характеристики унікального методу підготовки майбутніх фахівців за напрямом «Право» (з обов'язковим використанням юридичних клінік у навчальному процесі як бази для отримання студентами додаткових теоретичних знань і практичних навичок з надання безоплатної правничої допомоги населенню). Зокрема, Ю. М. Савелова зазначає, що юридична клінічна освіта — це метод (методика) викладання, яка використовується в юридичних вищих навчальних закладах, у рамках якого студенти представляють інтереси реальних клієнтів (відвідувачів) під керівництвом викладачів та практикуючих юристів.

Призначення цього інтерактивного методу навчання студентів-юристів правових навичок полягає у посиленні їх практичної підготовки шляхом залучення до практичної юридичної діяльності та надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення [8].

На противагу іншим методам підготовки правників, перевагами юридичної клінічної освіти є: отримання практичних навичок студентами до початку реальної практичної діяльності; поєднання теоретичних знань одночасно з отриманням практичних навичок.

Як зазначають В. С. Журавський та О. Л. Копиленко, робота молодих юристів у юридичній клініці дозволяє усвідомити цінність і значення отриманих теоретичних знань та оволодіти методологією та процесуальною технікою застосування цих знань на практиці [9, с. 5].

Зміст відповідного методу підготовки майбутніх юристів полягає у створенні у самій структурі навчального закладу вищої освіти окремого навчально-практичного підрозділу, основною метою діяльності якого є набуття студентами практичних умінь і навичок з надання правничої допомоги особам з числа незаможних верств населення.

Організація і діяльність таких інституцій має подвійну мету: з одного боку — надання правничої допомоги людині, яка її потребує, а з іншого — набуття студентами, які виявили бажання працювати в такій структурі на волонтерських засадах, реального первинного досвіду:

- у спілкуванні з людиною, яка звернулася по допомогу;
- в аналізі конкретних життєвих ситуацій і правових відносин, в які щоденно вступає людина, на підставі законодавчих та нормативно-правових актів;
- в консультуванні клієнтів; підготовці правових висновків, процесуальних документів та рекомендацій;
- в окремих випадках — навіть представництво інтересів особи перед іншими особами, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Юридична клініка може забезпечити безперервність практики студентів у майбутній професії. Адже специфіка роботи юридичної клініки полягає в постійному (протягом навчального року) залученні студентів до вирішення реальних справ клієнтів, які звертаються за юридичною допомогою з використанням усіх правових способів реалізації та захисту прав. Більшість юридичних клінік в Україні практикують не лише підготовку юридичних роз'яснень, а й складання процесуальних документів, представництво інтересів клієнтів, що становить класичну систему професійних умінь і навичок юриста-практика. Спеціалізовані юридичні клініки, крім названих видів діяльності, практикують правопросвітні заходи, тим самим надаючи своїм учасникам навички публічного виступу, користування педагогічними технологіями.

Як засіб формування нової методології навчання, юридична клінічна освіта дозволяє впровадити в систему освіти такі принципи:

— демократичний стиль відносин між викладачем і студентом (на протипагу авторитарному стилю, характерному для традиційної системи освіти в цілому);

— педагогіку співробітництва (студент стає рівноправним учасником освітнього процесу);

— індивідуальний підхід до студента;

— захист прав людини як визначальна складова професійної діяльності правника;

— компоненту опанування практичних навичок, що органічно доповнює отримані у вищому навчальному закладі теоретичні знання.

Основна причина недостатнього використання юридичної клініки як основної платформи набуття практичних навичок студентами пов'язана з нормативною неврегульованістю такої можливості. Подолати дану прогалину, хоча б частково, допоможе прийняття проекту Концепції розвитку юридичної освіти від 28 лютого 2020 р., у якій передбачено сприяння розвитку юридичних клінік у вигляді окремих структурних підрозділів закладів вищої освіти та впровадження в освітній процес навчальних курсів з юридичної клінічної практики, а одним із

індикаторів досягнення є збільшення відсотка залучення здобувачів освіти до участі в юридичних клініках, кількості активно функціонуючих юридичних клінік [10].

З метою легалізації поняття «юридична клінічна освіта» та набуття останнім офіційного статусу — юридичної дефініції, вважаємо за необхідне:

1. Прийняти у цілому проект «Концепції розвитку юридичної освіти», розроблений Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством юстиції України.

2. Встановити у нормативно-правових актах з організації навчального процесу, проведення навчальної практики та обліку часу роботи науково-педагогічних працівників приписи щодо необхідності безпосереднього упровадження положень про діяльність юридичних клінік.

3. Закріпити на рівні зобов'язуючої норми права приписи щодо необхідності функціонування юридичної клініки як умови акредитації юридичного закладу вищої освіти та отримання ним ліцензії на підготовку юристів.

4. Нормативно передбачити систему громадського контролю за якістю функціонування юридичних клінік у структурі юридичного закладу вищої освіти.

Список використаної літератури

1. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Юридична клініка: навч. посібник. Київ: Центр учб. літератури, 2007. 224 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50-Uridichna_klinika-Moldovan.pdf (дата звернення: 10.06.2021).

2. Доброхотова Е. Н. Практическое обучение юристов в России: история становления и перспективы развития (на примере Юридической клиники в СПбГУ): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. СПб., 2007. 196 с. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/prakticheskoe-obuchenie-juristov-v-rossii-istorija-stanovlenija-i-perspektivy-razvitija.html> (дата звернення: 10.06.2021).

3. Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 198 с. URL: [http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A4%D1%96%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%AE\\$](http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A4%D1%96%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%AE$) (дата звернення: 10.06.2021).

4. Галай А. О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 4 (138). С. 66—73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_4_12 (дата звернення: 10.06.2021).

5. Стандарти юридичних клінік України від 16.11.2003 р. (із змін, та допов. від 25.08.2005 р.): Асоціація юридичних клінік України. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/412.html> (дата звернення: 10.06.2021).

6. Концепція розвитку юридичної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (дата звернення: 10.06.2021).

7. Профессиональные навыки юриста. Опыт практического обучения / под ред. Л. А. Воскобитовой, Л. П. Михайловой, Е. С. Шугриной. Москва. Дело, 2001. 416 с.

8. Савелова Ю. М. Поняття «юридичної клінічної освіти» в Україні. Актуальна юриспруденція: матеріали наук.-практ. інтернет-конференції (5 березня 2013 р.). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=488%3A060313-06&catid=60%3A1-0313&Itemid=75&lang=ru (дата звернення: 10.06.2021).

9. Журавський В., Копиленко О. Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення. Право України: Юрид. журн. 2004. № 11. С. 3—13.

10. Комітет з питань освіти, науки та інновацій. 2020. Проект Концепції розвитку юридичної освіти. URL: http://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html (дата звернення: 10.06.2021).

References

1. Moldovan V. V., Katsavets R. S. Legal Clinic: textbook. manual. Kyiv: Center for Education. Literature, 2007. 224 p. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50-Uridichna_klinika-Moldovan.pdf (access date: 10.06.2021).

2. Dobrokhotova E. N. Practical training of lawyers in Russia: the history of formation and development prospects (on the example of the Legal Clinic at St. Petersburg State University): Diss. ... Cand. jurid. Sciences: 12.00.01. SPb., 2007. 196 p. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/prakticheskoe-obuchenie-juristov-v-rossii-istorija-stanovlenija-i-perspektivy-razvitiya.html> (access date: 10.06.2021).

3. Figel Y. O. Role of legal clinics in formation of skills of realization of the right by students of legal specialties: dis. ... Cand. jurid. Science: 12.00.01. Lviv, 2011. 198 p. URL: [http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A4%D1%96%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%AE\\$](http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A4%D1%96%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%AE$) (access date: 10.06.2021).

4. Galay A. A. Legal clinic as a subject of administrative legal relations. Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine. 2013. № 4 (138). Pp. 66—73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_4_12 (access date: 10.06.2021).

5. Standards of legal clinics of Ukraine from 16.11.2003 (as amended and supplemented from 25.08.2005): Association of legal clinics of Ukraine. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/412.html> (access date: 10.06.2021).

6. The concept of legal education development. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (access date: 10.06.2021).

7. Professional skills of a lawyer. Experience of practical training / ed. L. A. Воскобитовой, Л. П. Михайловой, Е. С. Шугриной. Moscow. Case, 2001. 416 p.

8. Savelova Y. M. The concept of «legal clinical education» in Ukraine. Current jurisprudence: materials of scientific practice. Internet conference (March 5, 2013). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=488%3A060313-06&catid=60%3A1-0313&Itemid=75&lang=ru (access date: 10.06.2021).

9. Zhuravsky V., Kopylenko O. Legal education in Ukraine: current status and areas of improvement. Law of Ukraine: Law. magazine. 2004. № 11. Pp. 3—13.

10. Committee on Education, Science and Innovation. 2020. Draft Concept for the development of legal education. URL: http://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html (access date: 10.06.2021).

Пикуля Т. А. Юридическое клиническое образование как социально ориентированная учебная деятельность в отрасли права.

Статья посвящена общетеоретической характеристике одной из нетрадиционных форм и методов преподавания — юридическому клиническому образованию как средству формирования новой методологии обучения в Украине.

На основе достижений современных отечественных и зарубежных ученых анализируются и развиваются теоретические основы юридического клинического образования в Украине и нормативно-правовые средства организации и деятельности юридических клиник в Украине.

Ключевые слова: юридическая клиника, юридическое клиническое образование, юридическая клиническая деятельность.

Pikulya T. A. Legal clinical education as a socially oriented educational activity in the field of law.

The article is devoted to the general theoretical characteristics of one of the non-traditional forms and methods of teaching — legal clinical education as a means of forming a new teaching methodology in Ukraine.

Based on the achievements of modern domestic and foreign scientists, the theoretical foundations of legal clinical education in Ukraine and regulatory tools for the organization and operation of legal clinics in Ukraine are analyzed and developed.

Among the three main functions of legal clinical activity (human rights, education and educational), the content of the latter is disclosed, as legal clinics in higher education are created primarily for student education, and other functions are implemented as derivatives.

It is established that the main purpose of the legal clinic — educational — students gain practical skills in the process of providing free legal aid to the population, while other areas of their activities are secondary (derivative).

The purpose of legal clinical education as an interactive method of teaching law students is to strengthen their practical training by engaging in practical legal activities and providing free legal aid to the poor.

In contrast to other methods of training lawyers, the advantages of legal clinical education are: the acquisition of practical skills by students before the start of real practice; combination of theoretical knowledge simultaneously with the acquisition of practical skills. In order to legalize the concept of «legal clinical education» and the acquisition of the latter's official status — the legal definition, the author considers it necessary:

1. To adopt in general the draft «Concept of development of legal education», developed by the Ministry of Education and Science of Ukraine together with the Ministry of Justice of Ukraine.

2. To establish in normative-legal acts on the organization of educational process, carrying out educational practice and the account of time of work of scientific and pedagogical workers instructions concerning necessity of direct introduction of provisions on activity of legal clinics;

3. To enshrine at the level of a binding rule of law instructions on the need to operate a legal clinic, as a condition for accreditation of a legal institution of higher education and obtaining a license to train lawyers;

4. Regulatory provision of a system of public control over the quality of functioning of legal clinics in the structure of a legal institution of higher education.

Key words: legal clinic, legal clinical education, legal clinical activity.